

MOLDVAI CSÁNGÓMAGYAR DALLAMOK SZÁLYKA RÓZSA ÉNEKE, VALAMINT FEHÉR MÁRTON,
PAUN VASILE ÉS LEGEDI ISTVÁN HANGSZERJÁTÉKA ALAPJÁN

Garamvölgyi Anett

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Ének-zene szak (minor), IV. évfolyam

(Főszak: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz szak)

Témavezetők:

Dr. Dombi Józsefné Dr. Kemény Erzsébet, CsC, főiskolai tanár

Dr. Asztalos Bence, DLA, főiskolai docens

1. A MŰSOR ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNAK SZEMPONTJAI

Közel hat éve annak, hogy először kerültem személyes kapcsolatba moldvai csángó emberekkel és népi kultúrájukkal. Ez a találkozás olyan nagy hatást gyakorolt rám, hogy célommá vált kulturális értékeik megismerése, megértése és továbbéltetése. Azóta rendszeresen járok ki népzenei gyűjtő-utakra mestereimmel, Fábri Gézával, Fábri-Ivánovics Tündével, valamint zenésztársaimmal együtt. Ottani tapasztalataim, itthoni tanulmányaim, illetve az előttem járt gyűjtők lejegyzései, felvételei jelentik muzsikám fő forrását és lelkét.

Moldva népi dallamkincse egyedülálló a maga nemében, hazánk dialektusterületei közül ugyanis itt maradt fenn a legarchaikusabb népzenei anyag.¹ Az említett archaikusság hangszeres és énekes dallamokban egyaránt fellelhető. Előadásom során népi ének és koboz szólómmal igyekszem ezeket átfogóan és reprezentatíván egy színes csokorba rendezve megszólaltatni. A különböző karakterű - giusto és parlando - énekek mellett nem csupán a kobzos gyűjtésekből, hanem az eredetileg hegedű- és furulyajátékból ismert dallamokból is válogattam. Ahhoz, hogy zeném valóban „élővé”, sajátommá, ezáltal átadhatóvá válhasson, természetes módon kisebb formálódásokon átesett. Összeállításom eredeti gyűjtések dallamait felhasználó tudatosan alakított kompozíció. Megformálásánál lényeges volt számomra, hogy mindenképp a helyi közösség népzenei igényeinek határain belül maradjak.

Előadásom célja a sokszínű dallamok játéka és éneke során a koboz különböző funkcióinak megjelenítése, illetve az ezekhez tartozó technikák bemutatása. Adottságainak köszönhetően nagyon sokféle szerepet betölthet, mivel egyaránt kiváló szóló és kísérőhangszer. Ez utóbbiként megjelenve ugyanúgy kísérhetett más szólóhangszereket – hagyományosan hegedűt vagy furulyát – mint éneket. Nagy jelentőséggel bír a ritmizálásban, a dallamkiemelésben és a harmonizálásban.

Mivel Magyarországon a hagyományos pengetési technikával játszó moldvai kobzosoktól való gyűjtés viszonylag későn kezdődhetett meg,² így sajnos viszonylag kevés hanganyag maradt az utókorra. Azonban ez a kevés felvétel is rengeteg hangszerhasználati részletet, technikai tudást hordoz magában. A hazai kobozművészek mindegyike más és más elképzelést követ, nincs egységes rendszer sem a hangszer hangolását, sem pedig a hangszerjáték módját, vagy a pengetési technikát illetően. Én ezekben a kérdésekben nem tudok és nem is szeretnék igazságot tenni, előképzettségemet tekintve azt hiszem egyértelmű,

¹ PÁVAI 2005

² A gyűjtés kezdete a romániai forradalom utáni évekre tehető (FÁBRI 2010 / 19.o.)

kinek az útját járom, ám mindenképp leszögezendő, hogy ez az út nem a többivel szemben, hanem mellettük halad.

A hangolást illetően a legtöbb példa arra mutat, hogy legáltalánosabb az „alap – kvint – alap – kvárt” húrpárok beállítása volt. Ezzel talán a legtöbb ma élő újabb nemzedékű hazai kobzos egyet is ért, vitákat az alaphang meghatározása vet fel. Leggyakoribb a „D”, a „G”, és az „A” hangolás. Én ez utóbbit követem egyszerűen azon okokból kifolyólag, hogy hangfekvésemhez ez áll legközelebb.³

A megszólaltatási módszerek mellett fontos kérdéseket vet fel korunkban, hogy egyáltalán mit „szabadna” játszani ezen a hangszeren. Vannak, akik ragaszkodnak az eredeti gyűjtések kizárólagos megszólaltatásához, ám be kell látnunk, hogy ez a kevés fennmaradt dallam igen hamar kimeríti lehetőségeink táráát. Bolya Mátyás a Zeneakadémia Koboz szakjának jelenlegi vezetője a következőképpen elmélkedik erről:

„A koboz kapcsán mindenképpen szükség lenne egy vízióra, hogy milyen jövője lehet egy ilyen hangszernek, milyen szerepet számunk neki az oktatásban, vagy éppen a színpadon, hogyan jelenjen meg korunk zenei életében. Válthat-e belőle kortárs hangszer vagy marad múzeumi illusztráció?”⁴

Bolya Mátyás a játékmódot és a játszott anyagot illetően mesteremhez hasonlóan úgy vélekedik, hogy nem korlátozódhatunk csupán az említett néhány felvételre. Azokból tanulva kell továbbhaladnunk más, akár koboztól független eredeti dallamanyagok szólójátékának átültetésével, a különböző hangszereken felgyűjtött zenék adaptálásával és énekkísérek megalkotásával. Véleményük szerint mindez nem zárja ki a stílusos játékmódot. Én ezzel teljesen egyetértek, és - mint fentebb olvasható - előadásomat szintén ezen elvek alapján állítottam össze.

Népzenei összeállításom három nagy részre osztható. Ezek, illetve a bennük szereplő dallamok a következőek:⁵

³ Szintén mellette szól a hegedű és az „A” furulya könnyen kézre eső kísérete.

⁴ BOLYA 2009

⁵ A felsorolt dallamok pontos gyűjtési adatai a dolgozat végén találhatóak.

1. Fehér Márton: Kezes táncdallam. Hegedűszóló adaptálása parlando, majd giusto előadásban, a Veress Sándor gyűjtéséből származó „Éjjen azt álmodtam...” kezdetű, szintén kezes lüktetésű trunki énekkel összekapcsolva.
2. Miklós Györgyné Szályka Rózsa: Úgy elmegyek rózsám valamerre... parlando ének.
3. Paun Vasile: Hora (kezes) táncdallam kobzos gyűjtés alapján.
Legedi István: Öves táncdallam. Furulyás szóló adaptálása.

2. AZ ELŐADÓI KONCEPCIÓ LEÍRÁSA

Az előző pontban már írtam arról, milyen színes és átfogó anyagot szeretnék bemutatni, arról viszont nem, hogy a kiválasztott anyagok összeillesztése mögött milyen tartalom, szerkesztési elvek és technikák húzódnak.

„Amit legelőször meg kell tanulnunk a kobzosoktól, hogy egyszerű eszközeiket nagyon kifinomultan, letisztultan használják, nincs benne semmi felesleges, mégis folyamatos újraélést jelent minden megismételt dallamrész.”⁶

A népzene önmagában véve, eredeti kontextusában nem tekinthető művészetnek. Egykor természetesen fonódott össze az emberek életének mozzanataival, állomásaival. Különböző szinten a közösség minden tagjának birtokában volt.⁷ Népzene csak akkor válhat művészetté, ha kikerül eredeti helyzetéből, funkciójából és más értelmezést nyer. Mikor színpadra kerül, szabályozott művészi megformálás és megjelenítés áll mögötte, tartalommal telik meg, gondolatokat, érzéseket közvetít. Ezekkel együtt az előadásmód a figyelem fenntartásának érdekében alakul a megfelelő dallamok kiválasztásával és összefűzésével.⁸

⁶ FÁBRI 2010 / 27.o.

⁷ A népi kultúra minden ágáról elmondható, hogy művészetté akkor kezdett válni, mikor kikerült ebből az eredeti kontextusból.

⁸ Mindezek megvalósítása közben viszont figyelemmel kell tartani, hogy az előadás ne váljon stílusalanná.

Csokrom összeállításánál arra törekedtem, hogy az anyag sokszínűsége mellett előadása is változatos, ugyanakkor tartalmilag és formailag egy nagy egészet alkotó legyen. Témám a szerelem, mely a szövegnek köszönhetően ez jól kirajzolódik. Fő vázát kezes táncdallamok adják, ehhez kontrasztként parlando dallamokat illesztek.

Összeállításom három nagy részének megszólaltatásánál célom a következő technikai és előadásmódbeli elemek megjelenítése:

1. Az első rész egy kéttémás táncdallammal, Fehér Márton kezesével indul. Az „A” témát először parlando dallamként játszom el, majd a „B” téma során térek át az eredeti giusto előadásmódra. A kezes dallamok jellegzetessége az „eszta”, mely során a páros lüktetésben minden második egységre hangsúly kerül.⁹ Nagyobb táncmulatságok alkalmával a koboz általában a kíséreshangszer szerepét töltötte be, kisebb közösségben viszont egyedül, egyetlen kobozsal is vezethették a táncot.¹⁰ Mikor egy táncdallamot szólóként adunk elő, mindig elsődleges a lüktetés pontos megtartása. A dallam zavartalanul variálódhat, a ritmus viszont semmiképp nem borulhat fel. Kíséret során a tartott alap mellett terc- és kvint-lépegetés erősíti a főhangok menetét. Ez a jelenség szólóban a dallamjáték kiemelése miatt leginkább a tartott hangoknál figyelhető meg.

Fehér Márton kezeséhez egy azonos lüktetésű – kezes típusú – kis ambitusú pentaton népdalt kapcsolok. Moldvában előfordult, hogy az énekelt versszakok között más, azonos ritmusú dallamok variációi jelentek meg. Ennek szemléltetésekként az „Éjjen azt álmodtam” kezdetű dal közjátékként az előbbi hegedűszólóból adaptált dallamot használom. A giusto ének kísérete során két elterjedt technikát mutatok be: Elsőként a már említett alap- terc- kvint-billegéssel támasztom alá a dallamot, a következő lépésben pedig a hangszerjátékkal követem az ének főhangjait.¹¹

⁹ FÁBRI 2010 / 34.o.

¹⁰ „Lujzikalagorból, Trunkból, Bogdánfalvából, és Radojé faluból vannak adataink, amelyek arról tanúskodnak, hogy léteztek olyan kobzosok, akik kisebb, zárt csoportban egy kobozsal is tartottak rövidebb táncmulatságot.” (FÁBRI 2010 / 56.o.)

¹¹ Énekkíséret során jellemző hangszerjáték: „A koboz a folyamatos hang „törzshang” zenetése mellett a törzshang tercén és kvintjén lépeget. Ez a mozgás dallamkövetéssé, egyszerű ellenszólamná is fejlődhet. Ezek a lépegető hangok mindig rögtönzésszerűen, a gyakorlat és a pillanatnyi játékkedvvel összefüggésben születnek meg. A lépegetéssel a kobzos a dallamjátékhoz igazodik, azt erősíti, kijelöli a ritmikailag kiemelt helyeket.” (FÁBRI 2010 / 29.o.)

2. A második részben Miklós Györgyné Szályka Rózsa parlando előadásmódú dalát elevenítem fel. Kezdeként koboz szólóval vezetem be az éneklendő dallamot, ezt követően játékom átlép a kíséret szerepébe. Ez a parlando játékmód eltér az előzőtől. Itt a pengetés kizárólagosan lefelé irányul szólónál és kíséretnél egyaránt, inkább zsongás, semmint tudatos ütemezés, kizárólag a dallamot hivatott alátámasztani. A giustonál megfigyelhető feszességet könnyed szöveg- és dallamcentrikusság váltja fel. „Billegés” az alap és terc között nem jellemző ilyen esetekben.¹²

3. A harmadik rész kizárólag szólókat tartalmaz: Paun Vasile kobzos kezes és Legedi István furulyás öves táncdallamait. A kezes lüktetéséről már szó esett az első rész kapcsán. Ez a dallamszóló Fehér Mártonéhoz hasonlóan egy „A” és egy „B” témából tevődik össze. Az „A” téma dallama jórészt végig az alapharmóniában mozog, egyedül a domináns hangnem jelenik meg benne¹³. A „B” rész már nem ennyire autentikus, több harmónia váltakozik benne, ez Vasile egyedi stílusát tükrözi.

Az öves táncritmus szintén páros lüktetésű ám nem a kettő, hanem az egy kerül nagyobb hangsúlyozás alá. Egyetlen témáját különböző fekvésekben és hangnemekben jelenítem meg. Az alapdallamot először az alsó oktávon, majd a domináns hangnemben ismétlem meg, végezetül pedig visszatérek az alapnak vett fekvésbe és hangnembe.

3. A MŰALKOTÁS TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI KONTEXTUSÁNAK TISZTÁZÁSA

A történelmi Magyarország határain kívül, Moldvában él évszázadok óta a legkeletibb katolikus magyar népcsoport a moldvai csángók.¹⁴ Kulturális elszigeteltsége miatt e tájegység képes volt töretlenül megőrizni hagyományait, többek között népzenejét is, mely összes dialektusterületünk közül a legarchaikusabb anyagokat foglalja magába.

A vidék zenei felfedezésére 1929 és 1933 között került sor, amikor Domokos Pál Péter, Veress Sándor, majd Balla Péter járta be a táj településeit énekes felvételeket készítve. Ugyanebben az időszakban végzett itt néprajzi gyűjtéseket Lükő Gábor. Az intézményes

¹² Ritkán, tartott hang mellett jelenhet meg.

¹³ Az „A” rész dallamának variációja Gyöngyös György szólójátékai között is gyűjtésre került.

¹⁴ Eredetükkel kapcsolatban számos elmélet napvilágot látott, ám a feltételezések mellett annyi bizonyos, hogy ottlétük kezdete legalább 750 évvel ezelőttre tehető.

kutatást Jagamas János, Szegő Júlia és munkatársaik kezdték el az ötvenes években.¹⁵ Az támogatói keretek csökkenése után Romániában Kallós Zoltán és más magángyűjtők folytatták a kutatást.¹⁶ Legkésőbb a vidék hangszeres zenéje került vizsgálat alá. Moldova népzenei dialektusként való kezelése a vidék zenei hagyományainak feltárásával és a jellemzően moldvaiasnak ítélt sajátosságok feltérképezésével fokozatosan körvonalazódott.¹⁷

A népzenei anyag összetételében szembetűnő a régies dallamrétegek hangsúlyossága, ezek között is feltűnően magas a kisambitusú dallamok száma. Nem ötfokú régies dallamból szintén itt található a legtöbb hazánkban. A dallamdíszítés hagyománya egyaránt fennmaradt idősebbek és fiatalabbak körében. Az ornamenseket egyaránt alkalmazzák *rubato*, *parlando* és *giusto* dallamokban, egyéni és csoportos éneklés során. A díszek elhelyezési módja a formarészek kiemelését szolgálja.

A hangszeres népzene gyakorlása hazánkban a moldvai magyarok körében a legjelentősebb. Jellegzetes hangszereik: hegedű, furulya, koboz. A furulya (sültü) pásztorhangszerként, guzsalyasban, házi multságok alkalmával szólalt fel.¹⁸ A vidék állandósult hangszer-együtteseiben a dallamjátszó szerep általában a hegedűé volt (cinige, hedegü, muzsika), melyhez koboz társult. Kisebb jelentőségű táncalkalmak esetében a hegedűt helyettesíthette a furulya, de a kettő együtt ritkán fordult elő.¹⁹ E mellett van adat egyetlen kobozzal való táncházartásra is. A moldvai hangszeres tánczenében számos balkáni, illetve nyugat-európai hatás nyoma fellelhető. A táncdallamok elnevezése a legtöbb esetben román eredetű.

A koboz története nagy múltra tekint vissza. Származása bizonytalan, keleti közvetítéssel kerülhetett őseink kezébe és az adatok szerint feltételezhető, hogy már a honfoglalás korában használták. Napjainkban népi hangszerként jelenik meg Romániában Moldova, Dobrudzsa, Munténia és Olténia területén. Magyar vonatkozásban a csángók kedvelt hangszere.

Szakirodalom terén elsőként Dr. Hankóczy Gyula neve említhető *Egy keleteurópai lantféle: a koboz* című tanulmányával.²⁰ Őt követte Kobzos Kiss Tamás, aki kutatási eredményeiről, elméleteiről *Hegedű és koboz* írásában számolt be. Ezek mind inkább csupán elméleti

¹⁵ 1955-ig közel 1800 dallamadat került ebbe az archívumba.

¹⁶ Magyarországon időközben a Dunántúlra telepített moldvaiak zenekultúrájának feltárása folyt.

¹⁷ PÁVAI 2008

¹⁸ Ehhez hasonló szerepet tölt be a kaval és a tilinkó.

¹⁹ PÁVAI 2008 /12.o.

²⁰ HANKÓCZI 1988

tapogatózások voltak, az első gyakorlatban alkalmazható írást Bolya Mátyás adta, mely a következő nevet viseli: *Kobozjáték a mai táncházas gyakorlatban*.²¹ Fábri Géza: Koboziskola 1-2.²² videó-filmmel is kiegészült oktatóanyaga 2008-ban látott napvilágot. Ezen az elven bár figyelmetlenül azonos címmel törekedett hasonló célú kiadvány létrehozására Horváth Gyula és Németh László.²³

A többféle megközelítés nem segítette elő az egységesítést, a hagyományosnak tekinthető játékmód objektív bemutatása lehetetlen.²⁴ Már említettem, hogy az erre vonatkozó gyűjtések viszonylag későn kezdődtek meg, illetve a gyűjtött anyagok száma nem túl nagy, ezért általános érvényű következtetéseket nem vonhatunk le. A hangszer léte és jelentősége viszont megkérdőjelezhetetlen. A 20. század végén még jellemző a Romániában élő kobzosok jelenléte. A román és csángó kobzosok játékmódja összemosódik, folyamatos hatás és visszahatás figyelhető meg közöttük. A helyi igények, a zenészek, a táncalkalmak és a tánc típusok is közel azonosak voltak.

Napjainkra sajnos az igazi moldvai kobzosok már kihaltak. Fontos feladattá válik a ma élő magyar kobzosok számára, hogy fenntartsák ezt a népi hangszerkultúrát, illetve, hogy visszatanítsák a helyieknek elveszett értékeiket. Ezt a kint működő csángómagyar oktatási program minden bizonnyal lehetővé is teszi majd. További jelentős és egyre inkább halaszthatatlan kérdéssé válik ugyanakkor a népzenei keretek körbehatárolása. A „hagyományéltetés” nem jelent egyet a gyűjtött anyag utánzásával. Nem szorítkozhatunk örökké csupán arra a néhány elődeink által készített felvételre, nyitnunk kell, adaptálnunk és átértelmeznünk. Erre szeretnék műsoromban példát mutatni.

²¹ BOLYA 2001

²² FÁBRI 2008

²³ HORVÁTH-NÉMETH 2011

²⁴ BOLYA 2001

A MŰSORSZÁMOMBAN SZEREPLŐ DALLAMOK GYŰJTÉSI ADATAI:

Hora

Adatközlő zenész: Fehér Márton (Külsőrekecsin)

Gyűjtő neve: Kobzos Kiss Tamás, Németh István

Gyűjtés ideje és helye: 1994, Budapest

Forrás: Balogh Sándor: Moldvai hangszeres dallamok 116. o.²⁵

Úgy elmegyek, rózsám, valamerre

Adatközlő énekes: Miklós Györgyné Szályka Rózsa (Klézse)

Gyűjtő neve: Kallós Zoltán

Gyűjtés ideje és helye: 1963, Klézse

Forrás: ZTI – Leltári szám: 6159c

Hora (de la Somusca)

Adatközlő zenész: Paun Vasile (Radoaia)

Gyűjtő neve: Draskóczy Lília, Németh László

Gyűjtés ideje és helye: 2004. 11. 06, Budapest

Öves

Adatközlő zenész: Legedi István (Klézse)

Gyűjtő neve: Kerényi Róbert

Gyűjtés ideje: 1990-es évek

²⁵ BALOGH 2001

IRODALOMJEGYZÉK

BALOGH Sándor

2001 Moldvai hangszeres dallamok sültün, kobzon, hegedűn. Budapest

BOLYA Mátyás

2009 Koboz és / vagy iskola? Folkmagazin 2009/1

FÁBRI Géza

2008 Koboziskola 1-2. Mester Tanoda Alapítvány, Szeged

2010 Moldvai énekek és táncdallamok kobozkíséréte. Szakdolgozat. Nyíregyházi Főiskola, Bölcsészettudományi kar, Ének-zene, Népzene szak

HORVÁTH Gyula – NÉMETH László

2011 Koboziskola. Hagyományok Háza, Budapest

KALLÓS Zoltán

1973 Új guzsalyam mellett. Kriterion Kiadó, Kolozsvár

PÁVAI István

2005 A magyar népzene moldvai dialektusa. In: Pávai István: Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben. Budapest, Hagyományok Háza, 162-180.

2008 Folkszemle 2008. június [online]

http://www.folkradio.hu/folkszemle/pavai_moldvoidialektus//index.php